

Аннотация

Чайковский Ю. В. Применимость теории эволюции социальных систем к международному праву. — Статья.

В статье проводится анализ теории эволюции социальных систем применительно к международному праву. Подчеркивается, что праву присуще развитие эволюционным путем, революции в праве редки и в большинстве случаев вредны. Вместе с увеличением количества цивилизованных стран и углубления их взаимодействия между собой и с другими странами неминуемо также должно происходить количественное и качественное развитие международного права. Представляется, что единственно возможным способом примирения, синтеза всех разумных точек зрения на направленность и способ становления международного права является антропологический подход, сформировавшийся в результате эволюции теорий международного права.

Ключевые слова: эволюция, революция в праве, международное право, проблемы становления, антропологический подход.

Анотація

Чайковський Ю. В. Можливість застосування теорії еволюції соціальних систем до міжнародного права. — Стаття.

У статті проводиться аналіз теорії еволюції соціальних систем стосовно до міжнародного права. Підкреслюється, що праву властивий розвиток еволюційним шляхом, революції у праві рідкісні і в більшості випадків шкідливі. Разом зі збільшенням кількості цивілізованих країн і поглиблення їх взаємодії між собою та з іншими країнами неминує також має відбуватися кількісний і якісний розвиток міжнародного права. Видається, що єдино можливим способом примирення, синтезу всіх розумних точок зору на спрямованість і спосіб становлення міжнародного права є антропологічний підхід, що сформувався в результаті еволюції теорій міжнародного права.

Ключові слова: еволюція, революція в праві, міжнародне право, проблеми становлення, антропологічний підхід.

Summary

Chaykovskyy Y. V. The applicability of the theory of evolution of social systems to international law. — Article.

The article analyzes the evolution of social systems in relation to international law. It is emphasized that the law is inherent in the development of an evolutionary way, revolutions in the law are rare and in most cases harmful. Together with the increase of amount of the civilized countries and deepening of their co-operation between itself and with other countries, unavoidable also there must be quantitative and high-quality development of international law. It appears that is unique by the possible method of reconciliation, synthesis of all reasonable points of view on an orientation and method of becoming of international law is anthropological approach, aimed of this major moment of becoming of humanity — on humanism, on human rights, on common to all mankind values.

Keywords: evolution, revolution in the law, international law, problems of becoming, anthropological approach.

УДК 341.01

А. О. Кориневич

СУТНІСТЬ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Питання системи міжнародного права завжди важко піддавалися дослідженню вчених. З'ясування особливостей, сутності системи міжнародного права є умовою для подальшого поглиблення знань сутності міжнародного права, його побудови та внутрішньої організації елементів і компонентів. Розкриття

особливостей системи міжнародного права — важливий фактор підвищення його ефективності, оптимізації правотворчого процесу і правозастосовчої діяльності [1, 145].

Г. Гроцій одним з перших відмовився вбачати в міжнародному праві тільки право війни і спробував розкрити його характер. Усе право він поділив на природне та позитивне. Норми природного права, за Гроцієм, складаються в систему. Побудова системи позитивного права, за Гроцієм, неможлива, бо те, що виникло шляхом встановлення, часто змінюється в часі і є різним у різних місцях, а тому позбавлене будь-якої наукової системи. Позитивне право Г. Гроцій поділяв на божественне і людське. Людське право складалося з внутрішньо-державного права, права міжнародного і права у «точному і власному сенсі» (те, що є правомірним і передбачає обов'язок відшкодування збитків). Наступник Г. Гроція Х. Вольф поділяв міжнародне право на природне (таке, що не залежить від волі держав), позитивне (таке, яке передбачає, що згода держав припускається), договірне (вимагає явної згоди народів і діє лише між тими з них, які висловили згоду) і звичаєве (його джерело — мовчазна згода народів). Е. де Ваттель вирізняв у структурі міжнародного права чотири частини: норми, що регулюють статус нації як такої, норми, які регулюють відносини нації з іншими націями, норми права війни, норми про посольства та відновлення миру. За Ф. Лістом, система міжнародного права охоплює статус суб'єктів міжнародного права, міжнародно-правові відносини співтовариства держав, міжнародно-правове регулювання у сфері міжнародної торгівлі, транспорту, засобів зв'язку, охорони здоров'я, сільського господарства, науки, міждержавні конфлікти. Л. Оппенгейм пропонував вирізняти у системі міжнародного права суб'єкти міжнародного права (норми та інститути, пов'язані з функціонуванням державної влади в міжнародних відносинах), об'єкти міжнародного права (норми та інститути, що стосуються державної території і простору поза межами державного суверенітету, населення — громадянство, статус іноземців, права людини тощо), державні органи зовнішніх зносин (глави держав, урядів, відомств закордонних справ, дипломатичні представництва, консульства), міжнародні акти (норми та інститути, що стосуються міжнародних угод), вирішення міжнародних спорів, право війни (закони та звичаї війни, нейтралітет).

Розвиток системи міжнародного права після Другої світової війни знайшов своє відображення у відповідних дослідженнях. За побудовою Г. Даама система міжнародного права складається з: норм та інститутів міжнародного права, які визначають правове становище державної влади в міжнародних відносинах; статусу органів держави; статусу народів та індивідів; норм та інститутів, які стосуються державної території та простору за межами державного суверенітету; міжнародних організацій; норм та інститутів, що стосуються заборони застосування сили, мирного вирішення спорів, колективної безпеки, самооборони від агресії тощо; міжнародного економічного та соціального порядку (міжнародне економічне право, міжнародне трудове право, інші норми та інститути міжнародного співробітництва щодо спеціальних питань); правових угод і договорів; порушень міжнародного права (норми, що регулюють питання

міжнародної відповідальності держав, міжнародних організацій та індивідів) [1, 145].

Професор Д. І. Фельдман у своїй класичній монографії «Система міжнародного права» писав, що питання системи права відносяться до найменш досліджених як в загальній теорії права, так і у галузевих юридичних науках [2, 3]. Хоча система міжнародного права є самостійною, разом з тим загальні категорії «системи права» у фундаментальній науці правознавства не можуть не мати важливого значення і для науки міжнародного права при дослідженні поняття система міжнародного права, галузі міжнародного права і т.ін. [2, 3].

Звертаючись до змісту загальнотеоретичної категорії «система права», варто зазначити, що юристи-теоретики виходять з філософського розуміння «системи», яку вони визначають як «цілісну множину взаємопов'язаних елементів». У філософській науці підкреслюються інтегративні якості, що притаманні системному цілому [3, 21]. Ці якості особливо чітко простежуються при зміні яких-небудь окремих компонентів системи, які невідворотно призводять до зміни інших компонентів цілісної системи. Органічний зв'язок частин (компонентів), що складають систему, «виражається у такій взаємозалежності системотворюючих компонентів, коли виключення або зміна одного з них може викликати зміну інших або навіть призвести до знищення всього системного цілого» [4, 280].

Щодо власне визначення системи права, то в літературі воно формулювалося вельми абстрактно. На думку Д. А. Керімова, «система в праві — це об'єктивне поєднання (з'єднання) за змістовими ознаками певних правових частин в структурно упорядковану цілісну єдність, яка володіє відносною самостійністю, усталеністю, автономністю функціонування» [4, 278]. Основоположним елементом правового механізму є норма права. Система права передбачає лише норми права та їх утворення. На думку того ж Д. А. Керімова, «система права — це обумовлене економічним і політичним устроєм суспільства внутрішнє об'єднання в узгоджене, упорядковане єдине ціле правових норм і одночасно їх розподіл на відповідні галузі, що самі по собі володіють відносною самостійністю, усталеністю і автономністю функціонування» [4, 288].

Зрозуміло, що визначення системи міжнародного права відрізняється від визначення системи внутрішньодержавного права і має деякі особливості, оскільки міжнародне право повинне розглядатися як частина міжнародної системи, як підсистема цієї системи [2, 5]. Як вірно зазначив Г. І. Тункін, основні елементи міжнародної системи — держави є, з одного боку, частиною міжнародної системи, а з іншого — існують перш за все поза нею [2, 5]. І оскільки міжнародне право — це окрема особлива система права, не варто автоматично переносити в міжнародне право деякі положення загальної теорії права. Перш за все це стосується самого поняття системи міжнародного права, критеріїв розмежування галузей права і багатьох інших проблем.

Складність дослідження теорії системи міжнародного права полягає в тому, що до цих пір відсутня загальноприйнята система міжнародного права, котра як окремий елемент входила б у міжнародну юридичну систему. Також об-

ґрунтування побудови системи міжнародного права певною мірою пов'язане з урахуванням різноманітних систем права, що існують в основних суб'єктах міжнародного права — в окремих державах. Варто також враховувати багаторічний досвід роботи Комісії міжнародного права, яка, плануючи кодифікаційний процес, враховувала і враховує нові галузі міжнародного права, що виникають, і галузі, що знаходяться на етапі становлення.

Деякі з радянських юристів-міжнародників (С. С. Алексєєв, С. О. Малінін) зазначали, що ті положення, які розроблені у загальній теорії права для визначення найважливіших параметрів національної системи права цілком можуть застосовуватися і до міжнародного права. Ця точка зору видається недалекоглядною. Адже, по-перше, таких загальноновизнаних положень-критеріїв для системи національного права поки не існує, а по-друге — міжнародне право — це своєрідне право і спроби підходу до нього по міркам національного права навряд чи виправдані [2, 40]. Специфіка міжнародного права завжди повинна враховуватись. Звичайно, це не означає, що певні висновки з загальної теорії права, включаючи наукові результати у галузі дослідження системи права, не можуть бути використані у науці міжнародного права. Однак їх застосування повинно втілюватися з урахуванням специфіки міжнародного права.

І. І. Лукашук пише, що система міжнародного права являє собою комплекс юридичних норм, що характеризуються принциповою єдністю і одночасно впорядкованим розподілом на відносно самостійні частини (галузі, підгалузі, інститути) [5, 107]. Матеріальним системоутворюючим фактором для міжнародного права є система міжнародних відносин, яку міжнародне право покликане обслуговувати. Основними юридичними і морально-політичними системоутворюючими факторами є цілі та принципи міжнародного права. І. І. Лукашук вважає, що системі міжнародного права властива характерна для неї структура. Структура — це внутрішня організація системи, місцезнаходження і з'єднання її елементів, характер їхнього взаємозв'язку [5, 107]. Тобто структура — це внутрішня форма системи, визначена впорядкованістю її частин. Від характеру зв'язку між цими частинами залежить характер системи в цілому. Система міжнародного права опирається на комплекс цілей і принципів, має характерну структуру, методи формування і функціонування, розвивається у відповідності з властивими їй закономірностями. Існування цієї системи об'єктивно обумовлено тим, що тільки як достатньо організована система сучасне міжнародне право може виконувати свої функції [5, 108]. І. І. Лукашук зазначає, що довгий час міжнародне право не містило визначених цілей та принципів, було надзвичайно диспозитивним, дві чи більше держав могли у своїх відносинах відмінити дію майже будь-якої міжнародно-правової норми. Сучасне міжнародне право визначило основні цілі взаємодії держав, а тим самим — основні цілі міжнародно-правового регулювання. В результаті цього міжнародне право стало визначати не тільки форми, але й зміст взаємодії держав.

Питанням системи міжнародного права і визначення галузі міжнародного права присвятив багато уваги професор В. А. Василенко у своїй монографії

«Основи теорії міжнародного права». Професор Василенко пише, що багато-віковий процес еволюції старого міжнародного права і його трансформація у сучасне загальне міжнародне право — право миру і мирного співіснування — супроводжувалося розширенням його нормативного масиву і формуванням в його межах багаточисельних підсистем, котрі, як і система в цілому, є продуктом історичного розвитку і несуть в собі відображення найбільш суттєвих особливостей своєї об'єктивної сторони [6, 209–210]. Наразі загальноприйнято, що підсистемами системи міжнародного права є принципи, галузі та інститути, що складають найголовніші інваріантні структурно пов'язані правові масиви і виконують роль структурної основи системи [6, 210].

Комплекс основних принципів міжнародного права об'єднав, організував і підпорядкував раніше розрізнені групи норм. Міжнародне право стало не тільки диспозитивним, з'явився комплекс імперативних норм (*jus cogens*), загально-визнаних норм, від яких держави не можуть відступати у своїх відносинах навіть за взаємною згодою. К. А. Бекашев зазначає, що імперативні норми, що знайшли своє відображення в основних принципах міжнародного права, є ядром системи міжнародного права [7, 27]. І. І. Лукашук пише, що окрім всього зазначеного, з'явилася ще одна ознака системи — ієрархія норм. Ієрархія норм дає можливість визначити їхнє місце і роль в системі міжнародного права, полегшити процес узгодження і вирішення колізій, що є необхідним для функціонування системи [5, 108].

Аналізуючи систему міжнародного права, потрібно зважати на те, що ми аналізуємо систему сучасного міжнародного права. Фундамент сучасного міжнародного права заклав Статут ООН. Як зазначає нігерійський професор Т. Елайес, сучасне міжнародне право бере свій початок з часу закінчення Другої світової війни, перш за все з появою ООН. Як пише І. І. Лукашук, точка зору про те, що фундаментом сучасного міжнародного права є Статут ООН, є доволі широко визнаною в доктрині [5, 75]. І. І. Лукашук зазначає, що Статут ООН з'явився не на порожньому місці. Він опирається на попередній досвід регулювання міжнародних відносин. Зміст Статуту ООН відобразив особливі умови, що склалися напередодні завершення Другої світової війни, віру людей у здатність держав об'єднати зусилля заради перемоги не лише у війні, але й у битві за мир і процвітання всіх народів. У соціальному плані Статут ООН є відображенням загальнолюдських інтересів і надій на те, що спільними зусиллями держави забезпечать мир і процвітання. В політичному плані положення Статуту ООН відображали новий тип мислення. В основу міжнародного права був покладений принцип співробітництва. І. І. Лукашук зазначає, що можна стверджувати, що як поява сучасного міжнародного права, так і його розвиток став можливий багато в чому завдяки багатосторонньому співробітництву. Як писав Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН Д. Гонсалес: «Безперечно, розвиток нового міжнародного права ґрунтувався на багатосторонньому співробітництві держав» [5, 75].

Однією з головних рис сучасного міжнародного права є утвердження в ньому прав людини. При цьому мова йде не лише про проголошення цих прав, а

про такий рівень їх реалізації, який за декілька десятиліть сприяв демократизації багатьох національних правових систем і створив механізм взаємодії міжнародного і національного права в цій галузі.

Статут ООН визначив загальні цілі та принципи міжнародного права, які є головними системоутворюючими факторами системи міжнародного права. Завдяки Статуту ООН та формулювання в ньому основних принципів міжнародного права, міжнародне право з сукупності норм перетворилося на систему на базі єдиних цілей та принципів.

Цілі та принципи, проголошені в Статуті ООН, наділені вищою юридичною силою. Стаття 103 цього документу передбачає, що у випадку протиріччя зобов'язання держав по будь-якій угоді їхнім зобов'язанням по Статуту ООН, переважаючи силу мають останні. Про особливу силу принципів свідчить також положення п. 6 ст. 2 Статуту, яке передбачає, що навіть держави, які не входять до складу ООН, повинні діяти у відповідності до принципів, якщо це необхідно для підтримання миру. Все це сприяло тому, що у міжнародному праві з'явився новий інститут імперативних норм, тобто таких норм, які створюються міжнародним співтовариством в цілому і від яких держави не можуть відступати навіть на основі взаємної згоди. Наявність комплексу імперативних норм є важливим характерною і відмінною рисою сучасного міжнародного права від класичного міжнародного права, яке було надто диспозитивним.

Сучасне міжнародне право також характеризується суттєвими змінами в механізмі функціонування міжнародного права. Створення розвинутої системи міжнародних організацій призвело до інституціоналізації процесу правотворчості та правозастосування. Без цих організацій сучасне міжнародне право не змогло б виконувати свої складні функції. Особливе значення має доволі активне формування національних механізмів імплементації норм міжнародного права. Все більша кількість цих норм призначається для кінцевої реалізації в рамках національних правових систем.

Знадобилося чверть століття для того, щоб держави домовилися підтвердити принципи Статуту ООН. Це було зроблено на ювілейній XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 р., яка прийняла Декларацію про принципи міжнародного права. Декларація не лише підтвердила ці принципи, але й розкрила їх зміст, який став ядром сучасного міжнародного права. Через тридцять років після закінчення Другої світової війни були підтверджені її основні політичні висновки у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі. Цей акт також сприяв зміцненню авторитета і розвитку змісту принципів міжнародного права.

За І. І. Лукашуком, сучасне міжнародне право також характеризується процесом кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права. У грудні 1946 р. Генеральна Асамблея ООН створила Комітет з питань прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації. Цей орган визначив, у чому полягає різниця між прогресивним розвитком і кодифікацією міжнародного права. Завдання, пов'язані з розробкою проектів конвенцій з питань, які ще

не врегульовані міжнародним правом або в яких право було ще не досить розвинуте в практиці, Комітет відніс до прогресивного розвитку міжнародного права. Інші завдання, зокрема точнішого формулювання і систематизації права у тих галузях, де є норми, встановлені широкою практикою держав, прецедентами і доктриною, Комітет визнав кодифікацією [1, 185]. Важливу роль у справі кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права відіграє Комісія міжнародного права ООН. Як приклади кодифікації можна навести Конвенцію ООН з морського права 1982 р., Віденську конвенцію про право міжнародних договорів 1969 р. Процес кодифікації був одночасно процесом прогресивного розвитку міжнародного права на основі цілей та принципів Статуту ООН. Так, в минулому дипломатичне право стосувалося лише привілеїв та імунітетів. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. визначила і ціль дипломатичної діяльності — сприяти розвитку дружніх відносин між державами. За роки, що пройшли з моменту прийняття Статуту ООН, об'єм і зміст норм міжнародного права суттєво змінився і розширився. Всі ці процеси сприяли тому, що з примітивної системи міжнародне право перетворилося на розвинуту нормативну систему.

Аналізуючи особливості системного розвитку сучасного міжнародного права, Є. Т. Рудько зазначає, що міжнародне право являє собою систему взаємопов'язаних норм, кожна з яких повинна сприйматися у взаємозв'язку одна з одною. Перетворення міжнародного права у високорозвинену правову систему здійснюється шляхом узгодження і підпорядкування міжнародно-правових норм з усією системою права, до складу якої вони входять. Виразниками системних вимог до норми є основні принципи сучасного міжнародного права [8, 12].

З точки зору пізнання системних якостей сучасного міжнародного права важливою є не лише констатація ключового характеру принципів, але й розуміння їхньої особливої структурної ролі в організації права. Принципи не просто визначають загальний характер міжнародного права, а виконують функцію певної конструкції, довкола якої формуються норми, інститути і вся система права в цілому.

Закономірності розвитку різних за рівнем міжнародних відносин знаходять своє відображення в принципах міжнародного права, що відповідають рівню їх регулювання. Ці принципи можуть охоплювати всю правову систему (основні принципи), окремі групи галузей (міжгалузеві принципи), інститути і навіть окремі групи норм всередині інститутів. Важливим є зв'язок становлення правового принципу з зародженням галузі міжнародного права. Д. І. Фельдман вказує на те, що кожна галузь міжнародного права, поділяючись на правові інститути, має свої принципи. Є. Т. Рудько в цьому контексті зазначає, що принципи міжнародного права можуть бути показником зародження або необхідності створення тієї чи іншої галузі права, виступати в процесі аналізу конкретної групи міжнародно-правових норм індикатором зародження або становлення їх спільності. Пронизуючи все право, всі його елементи, принципи міжнародного права послідовно організують норми в певні підсистемні, цілісні утворення — правові інститути, галузі права тощо.

Таким чином саме наявність основних принципів міжнародного права є основною характерною рисою системи сучасного міжнародного права. Саме основні принципи відіграють у ній системоутворюючу роль.

Література

1. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / [за ред. В. Г. Буткевича]. — К. : Либідь, 2002. — 608 с.
2. Фельдман Д. И. Система международного права / Д. И. Фельдман. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1983. — 119 с.
3. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. — М. : Политиздат, 1980. — 368 с.
4. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. — М. : Мысль, 1972. — 471 с.
5. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть / И. И. Лукашук. — М. : БЕК, 2000. — 432 с.
6. Василенко В. А. Основы теории международного права / В. А. Василенко. — К. : Выща шк., 1988. — 288 с.
7. Международное публичное право : учебник / [под ред. К. А. Бекяшева]. — М. : Проспект, 1999. — 640 с.
8. Рудько Е. Т. Особенности системного развития международного права в современных условиях // Вестник Киевского университета. Серия «Международные отношения и международное право». — 1982. — Вып. 15. — С. 11–16.

Анотація

Кориневич А. О. Сутність системи сучасного міжнародного права. — Стаття.

Стаття присвячена аналізу системи сучасного міжнародного права. У ній аналізуються поняття системи сучасного міжнародного права, її характерні риси. Аналізується роль основних принципів міжнародного права у системі сучасного міжнародного права.

Ключові слова: система міжнародного права, сучасне міжнародне право, основні принципи міжнародного права, системоутворюючі фактори системи міжнародного права.

Аннотация

Кориневич А. А. Сущность системы современного международного права. — Статья.

Статья посвящена анализу системы современного международного права. В ней анализируются понятие системы современного международного права, характерные черты. Анализируется роль основных принципов международного права в системе современного международного права.

Ключевые слова: система международного права, современное международное право, основные принципы международного права, системообразующие факторы системы международного права.

Summary

Korynevych A. The Essence of the System of Contemporary International Law. — Article.

The article is dedicated to the analysis of system of contemporary international law. The notion of system of contemporary international law and characteristic features are being analyzed in the article. The role of general principles of international law in the system of contemporary international law is analyzed.

Keywords: system of international law, contemporary international law, general principles of international law, system-creating factors of system of international law.